

УДК 332.3:502/504

Попрозман Н.В.

доктор економічних наук, професор кафедри інформаційних систем, факультету інформаційних технологій НУБіП України

porprozman@ukr.net

Коробська А.О.

здобувач кафедри інформаційних систем, факультету інформаційних технологій НУБіП України

alena_korobaska@ukr.net

СТАЛЕ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СЬОГОДЕННЯ

***Анотація.** Розглянуто питання сталого землекористування в сучасних умовах. Обґрунтовано, що одним із регулятивних інструментів забезпечення сталого розвитку є ефективна система управління. Проаналізовано сучасний стан земельних ресурсів та урожайність основних сільськогосподарських культур, здійснено аналіз подальших тенденцій використання земель.*

***Ключові слова:** земельні ресурси, стаке землекористування, земельний кадастр, сталий розвиток.*

Земельні ресурси є основою розвитку економіки країни та створення національного багатства. Розвиток системи управління використанням земельних ресурсів особливо важливий для України, а тому раціональне й ефективне використання земельних ресурсів повинно бути пріоритетним напрямом державної регуляторної політики, тобто контроль за залучення до господарського обігу земель та їх ефективне використання за основним цільовим призначенням, створенням сприятливих умов для ефективного використання сільськогосподарських угідь, дотриманням науково обґрунтованого підходу до використання техніки й технологій, захистом навколишнього природного середовища від негативних впливів, забезпеченням суспільства екологічно безпечними продуктами харчування. Отже, сьогодення характеризується потребою змін у системі земельних відносин на засадах сталого землекористування, що має спонукати до якісних змін, тобто інноваційного оновлення й піднесення національної економіки, зокрема, сільськогосподарського виробництва та передбачає зростання економічних макро-, мікро-, мезапоказників за умов покращення якісних параметрів життя населення.

Метою дослідження є виявлення тенденцій та обґрунтування теоретико-методичних основ розвитку системи сучасного сталого землекористування.

Виклад основного матеріалу.

Земля – це основне національне багатство, що потребує збалансованого, науково-обґрунтованого використання. В Конституції України зазначається, що держава повинна забезпечувати раціональне й ефективне використання земель України і дбати про екологічнобезпечне землекористування.

Проте, дослідження свідчать, що на сьогодні Україна володіє 42 млн га земель сільськогосподарського призначення, цей показник є найбільшим серед європейських країн, з них 13% належить агрофірмам, 17 – фермерським господарствам, 70% – тим, хто себе не позиціонує сільськогосподарськими виробниками, але в той же час виробляють 62% валового виробництва сільськогосподарської продукції. [1].

При цьому нераціональне використання земельних ресурсів призводить до низької ефективності використання земель і руйнуванню ґрунтів. Велику частку земельного фонду (92%) задіяно в господарський обіг, а це в свою чергу призводить до порушення екологічно допустимих співвідношень площ ріллі, кормових угідь, лісових насаджень, що негативно впливає на стійкість агроландшафту.

В країнах світу сільськогосподарська освоєність території досить різна. Наприклад, у північній частині Європи через несприятливі кліматичні умови площі розорених земель

складають не більше 10% всієї площі скандинавських країн, а площа пасовищ та луків в цих країнах складає 2%. Значна освоєність земельних площ притаманна Центральній Європі. У Франції вона складає – 54,9% від загальної площі держави; у Польщі – 58,8%; Німеччині – 47,9%; Іспанії – 59,7%; Швейцарії – 38,7%. В південній частині Європи території земель, що оброблюються знаходяться в межах від 15 до 21%. Найбільшими площами сільськогосподарських угідь володіють: Китай — 496 млн га, Австралія — 466, США — 427, Бразилія — 246, Казахстан — 222, Росія — 210, Індія — 181 млн га та інші країни.

За європейськими мірками Україна є територіально великою країною, тобто держава, яка є однією з найбільших країн Європи. Її земельний фонд становить 60,35 млн га, а це відповідно 5,7% території Європи та 0,5% площі всієї поверхні Землі. Земельні ресурси України характеризуються високим природо-ресурсним потенціалом, в складі якого велику частку займають родючі ґрунти чорноземного типу – 60,2% від площі орних земель, а це – 7% світових запасів. Так як, в розпорядженні країни біля 8 млн га відносно чистих земель, а це дає змогу займатися виробництвом та експортом екологічно чистої продукції, що дозволяє Україні зайняти провідне місце на світових продовольчих ринках. Але відзначимо, на сьогоднішній день розораність території України досягла 53,8%, а розораність сільськогосподарських земель становить 70,8% - це дуже великі та небезпечні цифри у порівнянні, наприклад, з такими країнами як США, де розораність території – 15,8%, сільськогосподарських угідь – 35,9%; сільськогосподарська освоєність території Великобританії, Франції, Німеччини – від 28,1% до 31,8%, де частка ріллі становить 40–57,8%. Причиною цьому стало таке ведення землеробства, при якому збільшення продуктивності досягається не за рахунок збільшення ефективності виробництва, а за рахунок введення у виробництво нових ресурсів, найчастіше — шляхом розширення посівних площ. Також нагальною є проблема незбалансованості структури посівних площ, наслідком чого є недотримання та порушення системи сівозмін, що призводить до зниження продуктивної здатності орних земель. В свою чергу поширюються процеси ерозії ґрунтів та відбувається нагромадження в них важких металів, фтору, пестицидів, нітратів, тощо.

В цей же час від раціонального розподілу земельних ресурсів та їх використання залежить розвиток аграрного сектору, промисловості та рівень соціально-економічного розвитку держави. На сьогодні розподіл земель за цільовим призначенням є екологічно та економічно необґрунтованим. Багаторічний антропогенний вплив на ґрунтовий покрив, призвів до того, що природні властивості земель зазнали глибоких змін та втратили функцію самовідновлення.

Останнім часом відбувається поступове формування правового забезпечення повноцінного та ефективного функціонування ринку земель в Україні. Завершальною стадією його формування стане ухвалення Закону України «Про ринок земель». Так як дія мораторію на продаж земель досі продовжено, це свідчить про те, що необхідно поступово та цілеспрямовано діяти у питанні створення повноцінного ринку сільськогосподарських земель. А поки відбувається його формування та поступове впровадження, ту частину ринку, яку могли б зайняти операції купівлі-продажу землі, займають операції з довгострокової оренди земельних ділянок. Але в тому випадку, коли мораторій буде частково або повністю знято, досить важливим питанням ефективного розвитку ринку буде удосконалення системи рентних відносин, який, на даний час, має досить багато недоліків [3].

Формування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні – дуже важливий процес, що впливає на саме збалансований розвиток держави по відношенню не тільки до економічних показників, але і екологічних та соціальних. Маємо на увазі те, що ефективний та вдалий розвиток ринку сільськогосподарських земель залежить від багатьох чинників, що розглядаються в комплексі, врахування яких є ключовою ланкою для розвитку аграрного сектора економіки в цілому (рис. 1) [1].

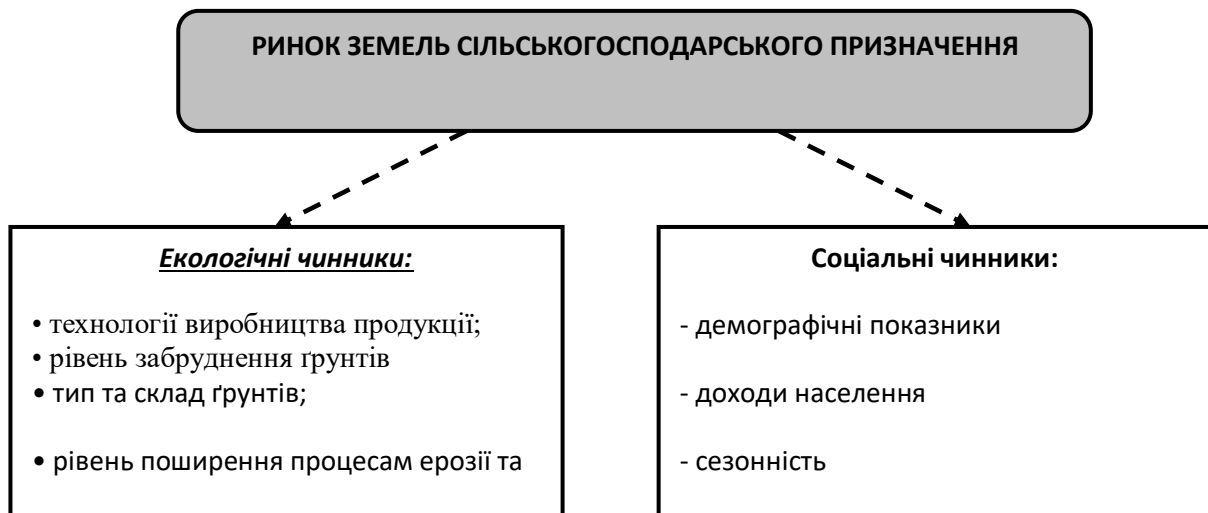

Рис. 1. Чинники, що мають суттєвий вплив на розвиток ринку сільськогосподарських земель

До екологічних чинників, що впливають на розвиток ринку земель сільськогосподарського призначення відносяться чинники, які мають екологічну складову. Мається на увазі склад і тип ґрунту, рівень забрудненості земельної ділянки та екологічна політика землекористувача. Причому два останніх можна визначити як якісний стан землі до початку її використання та якісний стан землі після закінчення її використання. Одним з визначальних факторів, що формують ціну на земельні ділянки є те, що при збалансованому використанні земельних ресурсів вони не втрачають своєї вартості, як це буває з іншими матеріальними засобами виробництва.

Не зважаючи на це, в нашій державі є проблема рекультивації земель, оскільки ці роботи проводяться не завжди, так як одні землевласники або землекористувачі не мають на це можливості, інші не бачать в цьому потреби. В такому випадку покупець має можливість придбати цю земельну ділянку по зниженій ціні, але він зобов'язується перед початком її використання провести рекультиваційні роботи, відновивши землю до прийняттого для використання за прямим призначенням рівня. В тому випадку, коли використання земельних ресурсів суб'єктами господарювання призводить до погіршення стану ґрунтів, екологічна політика користувача буде мати досить суттєвий вплив на формування попиту та пропозиції на сільськогосподарські землі.

До соціальних відносяться чинники, що пов'язані із соціальною сферою, що в свою чергу, забезпечує господарську діяльність такими найголовнішими складовими як трудові ресурси та споживачі кінцевого продукту.

Ще одним аспектом, що має досить суттєвий вплив на визначення ціни на землі сільськогосподарського призначення є сезонність. Температура оточуючого середовища, рівень опадів, вологість, тощо, впливають на проведення багатьох робіт, а в окремих випадках їх початок навіть може буде відкладений на тривалий період часу. Мається на увазі, що суб'єкт господарської діяльності вилучає чимало коштів з господарського обороту за відсутності швидко перетворити свої вкладення на прибуток [4].

Оскільки земля та її природні ресурси за їхніми функціональними властивостями, особливо у поєднанні із життєдіяльністю людини на конкретній території є об'єктом економіки природокористування та охорони навколишнього середовища і складає еколого-економічні та соціально-господарські різнопланові і різномасштабні системи, які водночас взаємно залежні і нерозривні в просторі й часі, вони можуть групуватися за основними напрямками землекористування (рис. 2.) [10].

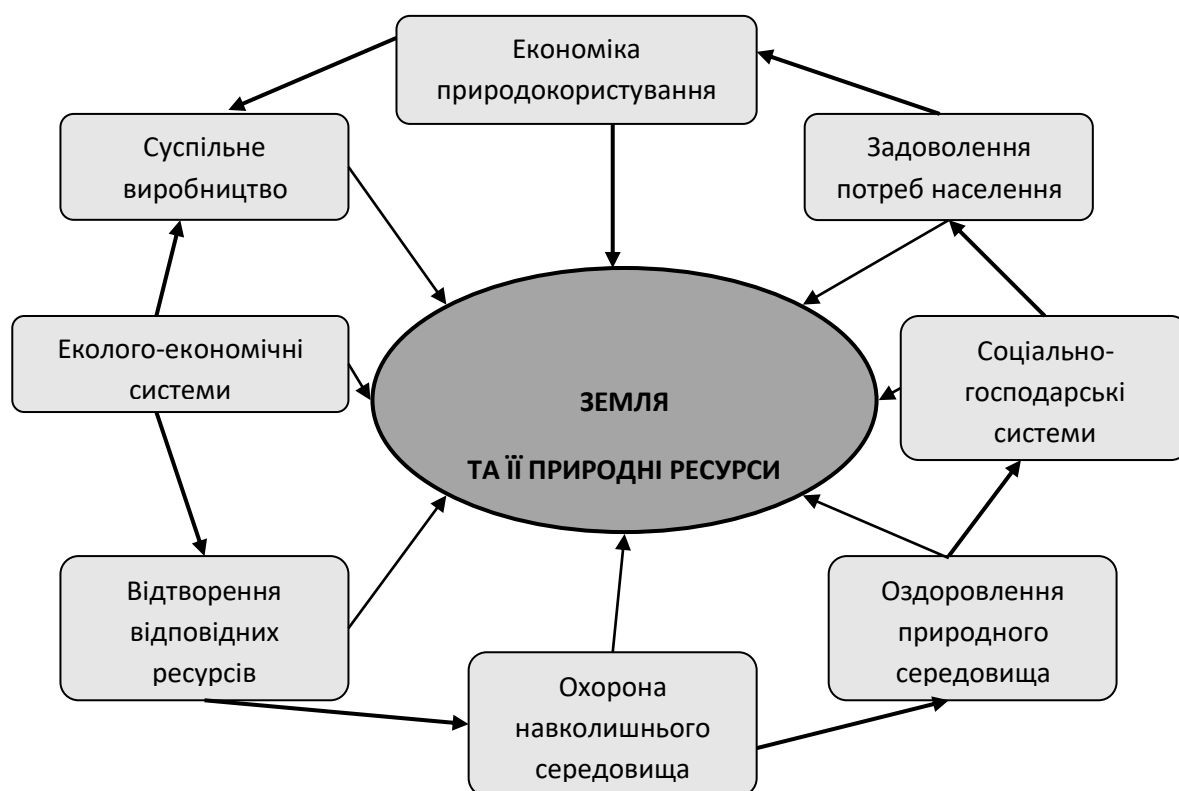

Рис. 2. Схема основних напрямків землекористування і охорони навколишнього середовища

В інтересах та у відносинах із життєдіяльністю людини на конкретній території такі системи об'єднують чотири основні групи за їхніми функціональними властивостями, а саме:

- суспільне виробництво;
- задоволення потреб населення;
- відтворення відновних ресурсів;
- оздоровлення природного середовища.

Дані групи взаємно пов'язані між собою і виконують роль як об'єктів економіки природокористування та охорони навколишнього середовища, так і складають еколого-економічні та соціально-господарські функціональні системи.

Саме тому надважливим для сьогодення є пошук реальних механізмів здійснення землекористування з позицій національних інтересів, особливо на землях сільськогосподарського призначення, до яких мають відношення всі громадяни України як власники свого основного національного багатства і як основні споживачі продуктів харчування [11].

Збалансованого землекористування можна досягти лише шляхом системної гармонізації цілісного простору, що забезпечить: збереження, відтворення та раціональне використання природних ресурсів і навколишнього природного середовища; формування безпечних, здорових і комфортних умов життя; гарантування продовольчої безпеки та достатку всім громадянам України на різних ієрархічних рівнях управління та всіх ланок аграрного виробництва і споживання продовольства кінцевими споживачами (особливо на всіх етапах харчового ланцюга) [12].

В Україні не проводиться повсюдна комплексна екологічна оцінка земель сільськогосподарського призначення та не вживаються заходи з охорони та відтворення їх природної родючості. Через безгосподарність та антропогенне навантаження зазнають значних втрат природних властивостей ґрунти. Проблема екологічної безпеки продуктів харчування для здоров'я населення, а також їхньої якості залишається поза увагою.

Особливої уваги заслуговує розгляд питання ґрунтового покриву України, в якому через недосконалу систему землекористування відбуваються деградаційні процеси, тобто погіршуються корисні властивості і родючість ґрунту, в результаті впливу природних чи антропогенних факторів.

Ерозійним процесам піддалися майже третина орної території, втрати органічної речовини складають 30%, орні ґрунти у підорному шарі ущільнені, знижуються запаси поживних речовин. Найбільш впливовим чинником зниження продуктивності ґрунтів є водна ерозія і втрата вологи з поверхневим стоком. Кожного року ерозія призводить до втрати мільйонів тон ґрунту у тому числі рухомих форм азоту (приблизно 0,5 млн. тон), фосфору (приблизно 0,4 млн. тон) і калію (приблизно 0,7 млн. тон) та до втрати продукції землеробства, що перевищує 10 млн. тон зернових одиниць. При цьому з одного гектара втрачається 500-700 кг поживної речовини, що в 2,3 рази більше, ніж вноситься з добривами. Це в свою чергу має досить суттєвий вплив на урожайність сільськогосподарських культур (рис. 2.) [6. с.6-9; 60].

Згідно рис.2 та рис. 3, на прикладі таких культур як цукрові буряки та зернові і зернобобові культури, бачимо, що урожайність основних сільськогосподарських культур з роками має тенденцію до збільшення. Зважаючи на те, що стан сільськогосподарських земель України можна назвати «умовно» задовільним, пояснити підвищення урожайності можна за рахунок ведення інтенсивного землеробства.

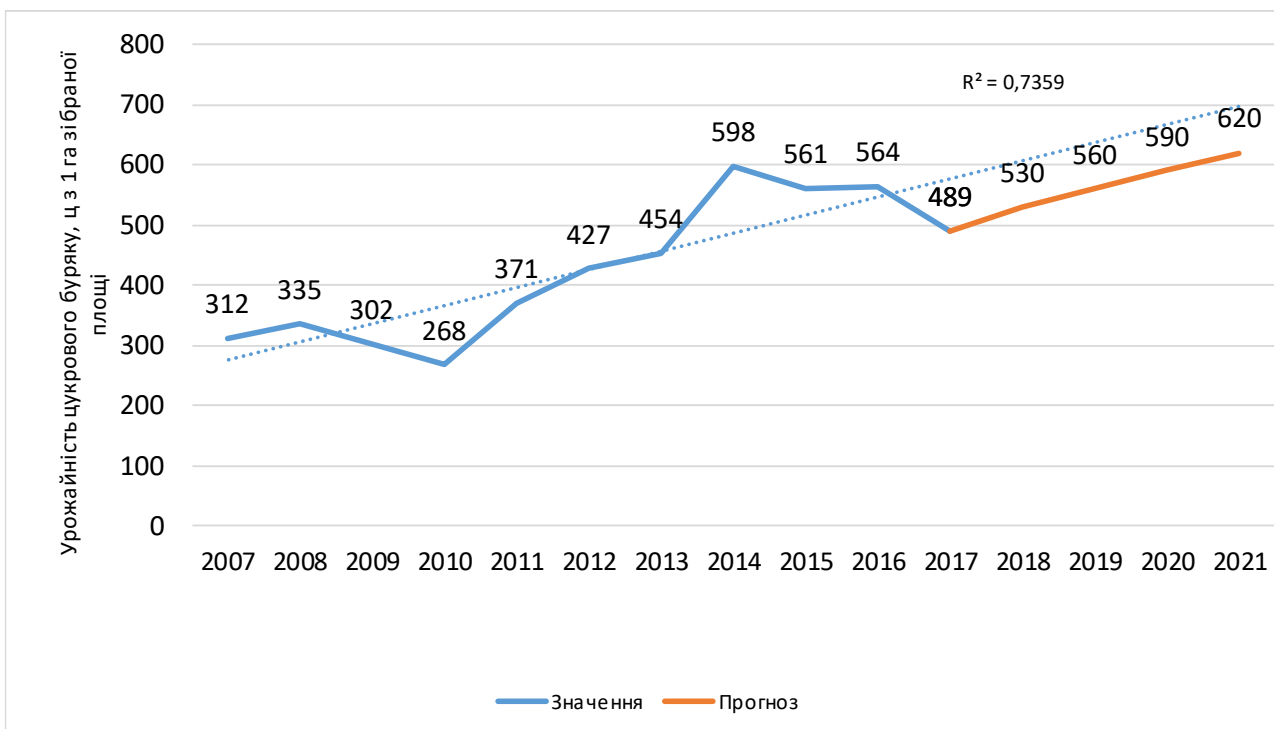

Рис. 3. Динаміка урожайності цукрового буряку по роках

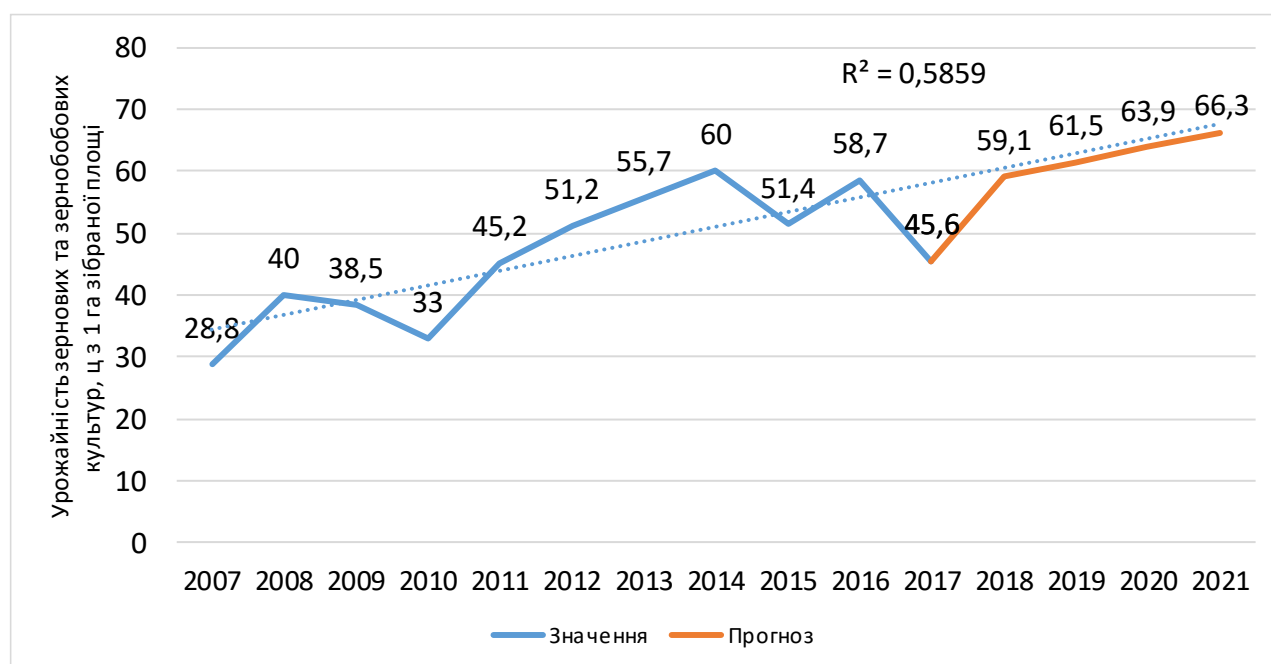

Рис. 4. Динаміка урожайності зернових і зернобобових культур по роках

На обох графіках спостерігається підвищення врожайності сільськогосподарських культур, досягти якої в майбутньому необхідно за рахунок використання високопродуктивної сільгосптехніки, сучасних мінеральних добрив, високоякісних засобів захисту рослин та насіння. Крім того, доречним було б використовувати системи обробки з мінімальним порушенням структури ґрунту, наприклад Mini-till, No-till, Strip-till.

Вирішенням проблеми, яка стосується виносів поживних речовин з ґрунтів є внесення добрив. Проаналізувавши стан ґрунтів, можна зробити висновок, що забезпеченість землеробства мінеральними добривами становить 48% до потреби, відповідно, органічними добривами – 5% від потреби. Зрозуміло, що такої кількості не достатньо, щоб забезпечити необхідний баланс гумусу та поживних речовин у ґрунтах. В результаті, протягом останніх років спостерігається тенденція від'ємного балансу гумусу та поживних речовин у ґрунтах. За останні два десятиріччя вміст гумусу зменшився на 0,22% (ці втрати в розрізі держави оцінюються в 453,4 мільярда грн.). На сьогоднішній день, тих ґрунтів, що мали досить високі показники вмісту гумусу майже не залишилось, так якщо у 1990 р. їх площа становила 36,9%, то зараз тільки 3%. В Україні є потреба у збільшенні використання добрив, і в середньому необхідно збільшити показники внесення мінеральних добрив до 150 кг/га, органічних – 10,4 т/га. Але в той же час, зменшення кількості використання добрив є одним із засобів екологічної охорони ґрунтів від забруднення та сприяє заохоченню до використання біологічних методів підвищення урожайності. Також досить суттєвими є наслідки інтенсивного використання земельних ресурсів, при якому застосовуються засоби захисту рослин. Позитивним у їх використанні є підвищення урожайності культур та стабільність виробництва, негативним – відбувається досить сильний хімічний вплив на агрофітоценози [7].

З огляду на це слід зауважити, що органічне землеробство економічно рентабельне, хоч і не приносить надприбутків. Проте, воно дає значно більше можливості гармонійного розвитку господарств, де поєднується рослинницька і тваринницька галузі, збереження навколишнього середовища, отримання екологічно чистої і безпечної продукції. [5].

Фактичний стан земельних ресурсів на даний час є результатом недбалого ставлення до землі, намагання залучити до обробітку максимальну кількість земель, недосконалість техніки та технологій обробітку землі та виробництва сільськогосподарської продукції, невиважена цінова політика, недотримання науково-обґрунтованих систем ведення землеробства та порушення системи сівозмін, низький науково-технічний рівень

проектування, будівництва та експлуатації меліоративних систем та невиконання природоохоронних, комплексно-меліоративних, протиерозійних та інших заходів [7].

Не менш важливим інструментом для досягнення сталого розвитку є формування права власності на землю, за допомогою якого чітко визначається правомочність суб'єктів землекористування, встановлюється повноваження по володінню, користуванню та розпорядженню землею. У земельних правовідносинах повинні реалізовуватись екологічні та економічні складові землекористування, соціальні зв'язки й процеси, що необхідно для сталого розвитку суспільства. Для того, щоб забезпечити стале землекористування необхідно використовувати один із засобів регуляторної політики – систему управління, яке повинно бути направлене на вирішення основних питань стосовно земельних відносин, а саме: землевпорядкування території й землеустрою господарств, формування раціонального розподілу земель між галузями господарського комплексу, заходи, які стосуються ефективного використання та охорони земель [5]. Земельний кадастр забезпечує досить повну оцінку природного й господарського стану земельних ресурсів, і тому такі питання як організація раціонального використання земель необхідно вирішувати спираючись саме на нього. Нещодавно виникла потреба у запровадженні нової складової – реєстрації землеволодінь, землекористувань і об'єктів нерухомості, що відображає правовий статус та господарський стан використання земель за цільовим призначенням. Реєстрація землі сприяє вирішенню як економічних, так і соціальних проблем. Налагоджена система реєстрації дає можливість розвитку земельного ринку й сприяє підвищенню ефективності використання земель, а також захисту прав на нерухоме майно, що значною мірою нормалізує економічне життя країни. Управління раціональним землекористуванням здійснюється за допомогою постійного моніторингу за станом земельних ресурсів [8].

Екологічні орієнтири обумовлюють розвиток економічних методів регулювання землекористування та викорінення проблем шляхом зниження техногенного навантаження на довкілля та впровадження екологічно безпечних технологій [11].

Вважаємо, що основні еколого-економічні аспекти подолання проблем у розвитку соціальної сфери сільських територій, системи - це:

- диверсифікація сільської економіки;
- технологічне оновлення галузей аграрного сектора;
- реалізація екологічного імперативу розвитку виробництва;
- створення мешканцям сільських територій умов для життя в якісному природному середовищі — з чистим повітрям, землею, водою;
- підвищення рівня організації процесу збалансованого землекористування з урахуванням місцевих природно-кліматичних умов і природно-ресурсного потенціалу територій;
- паритетність використання природних ресурсів для нинішніх і майбутніх поколінь;
- захист і відновлення біорізноманіття;
- реалізація державної екологічної політики у сфері землекористування;
- поліпшення здоров'я населення, стабілізація чисельності населення, збільшення народжуваності і тривалості життя і надання всебічної підтримки молодим родинам, охорона материнства і дитинства;
- розвиток зеленого туризму;
- створення екологічно свідомого суспільства (екологічна освіта, пропаганда) [11].

Отже, збалансованого землекористування можна досягти лише шляхом системної гармонізації цілісного простору, що забезпечить: збереження, відтворення та раціональне використання природних ресурсів і навколишнього природного середовища; формування безпечних, комфортних умов життя; гарантування продовольчої безпеки та достатку всім громадянам України на різних ієрархічних рівнях управління та всіх ланок аграрного виробництва і споживання продовольства кінцевими споживачами.

Висновки. Сталого землекористування можна досягти шляхом виконання таких головних умов як: виконання заходів щодо охорони, раціонального використання природних

ресурсів, збереження й відновлення ґрунтів та обмеженим негативним впливом на навколишнє середовище. Відповідно до такого використання земельних ресурсів стає можливим дотримання еколого-економічного найменш шкідливого рівня віддачі від одиниці ресурсів, необхідного складу поживних речовин у ґрунтах, запобігання виникненню ерозійних процесів, компенсування втрат гумусу з ґрунтів, що виносяться з врожаєм.

Результатом послаблення ролі держави у здійсненні землеустрою є втрата функцій планування використання земельних ресурсів, тому необхідним є застосування екологічних процедур, цільового планування, розроблення та реалізація економічних Державних цільових програм при проведенні землеустрою.

Вдосконалення та розвиток земельних відносин в аграрній галузі потрібно спрямовувати на вдосконалення системи державного регулювання земельними ресурсами, впровадження та функціонування правових і соціально-економічних механізмів ефективної реалізації прав власності на землю, вдосконалення організації контролю за використанням і охороною земель.

Список літератури

1. Пашков І.А. Земля як чинник соціального розвитку / Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2009. – Вип. 37. – С. 33–42.
2. Будзяк В.М. Екологічна ефективність використання земель сільськогосподарського призначення / В.М. Будзяк // Економіка природокористування і охорони довкілля: зб. наук. пр. К.: РВПС України НАН України, 2003. – С. 152–157.
3. Малік М.Й. Управління земельними ресурсами аграрного сектору України: стан та пріоритетні напрями вдосконалення / Актуальні проблеми інноваційної економіки, 2017. - №3. – С. 5-11.
4. Конституція України № 254к/96-ВР від 28 червня 1996 року [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. С. 141. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
5. Фурдичко О.І. Від екології природи до екології душі / О.І. Фурдичко, В.В. Пи-саренко // Урядовий кур'єр. — 2013. — № 185 (10 жовтня). - С. 11.
6. Охорона ґрунтів і відтворення їх родючості: навчальний посібник / За ред. В.О. Забалуєва, В.В. Дегтярьова. – Вид. 2-ге, змін. і допов. – Х.: ФОП Бровін О.В., 2017 – 348с.
7. Нагірняк Т.Б. Еколого-економічні аспекти раціонального використання і охорони земельних ресурсів в Україні / Т.Б. Нагірняк, Р.С. Грабовський, М.Р. Грицина// Науковий вісник ЛНУВМБ імені С.З. Гжицького. – 2017. - т 19, № 79. – С. 111-116.
8. Мельничук Л.С. Проблеми сталого та раціонального землекористування в Україні / Л.С. Мельничук // Електронне наукове фахове видання «Глобальні та національні проблеми економіки». Випуск № 2., 2015 – режим доступу – <http://www.global-national.in.ua>.
9. Реймерс Н.Ф. Экология: теории, законы, правила, принципы и гипотезы / Н.Ф. Реймерс // Россия молодая. – М., 1994. – 366 с.
10. Ковалів О.І. Теоретично-методологічні засади звершення земельної реформи в Україні як нова парадигма / О.І. Ковалів // WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA NR. – 2016. – № 3 (10). – Warszawa. – Р. 35–47.
11. Фурдичко О.І. Екологічні основи збалансованого розвитку агросфери в контексті європейської інтеграції України: [монографія] / О.І. Фурдичко. – К.: ДІА, 2014. – 432 с.
12. Ковалів О.І. Наслідки земельної реформи в Україні / О.І. Ковалів // Збір. матер. Чотирнадцятих річних збор. Всеукр. конгресу вч. екон.-аграрників. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року., (Київ, 16–17 жовт. 2012 р.). – К., 2013. – С. 208–214.